

СОЦІОЛОГІЧНІ ТА ЕТИКО-ЕВОЛЮЦІЙНІ КОНЦЕПТИ ВОЛТЕРА БЕДЖГОТА ТА ЇХ МІСЦЕ В ІСТОРІЇ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ДУМКИ

Євдокімова Олена Олександрівна
доктор психологічних наук, професор,
завідувачка кафедри соціології та психології
Харківського національного університету внутрішніх справ
ORCID ID: 0000-0003-4211-7277

Шелкошвеев Ігор Володимирович
старший викладач кафедри соціології та психології
Харківського національного університету внутрішніх справ
ORCID ID: 0000-0003-3171-1078

Стаття присвячена теоретико-історичному аналізу становлення політичної соціології та соціальної психології у працях англійського мислителя XIX століття В. Беджгота. Дослідження спрямоване на реконструкцію його міждисциплінарної концепції політичного суспільства як складного надорганізму, в межах якого індивіди, соціальні групи та політичні інститути взаємодіють відповідно не лише до раціонально-правових, а й до еволюційно зумовлених психологічних і культурних закономірностей. Показано, що В. Беджгот одним із перших запропонував цілісне бачення політичного порядку як результату поєднання біологічних інстинктів, звичаєвих практик, моральних уявлень і символічних форм влади.

Особливу увагу у статті приділено його еволюційній концепції політичних інститутів, згідно з якою держава та політична влада виникають і відтворюються не тільки через формальні правові механізми, а передусім через силу традицій, колективних уявлень, ритуалів і емоційних настанов, що забезпечують соціальну згуртованість та легітимність політичного порядку. У цьому контексті аналізується відоме розрізнення В. Беджгота між «гідними» (символічними) та «ефективними» (функціональними) елементами влади як рання форма соціологічного аналізу політичної легітимності.

Доведено, що ідеї В. Беджгота передували формуванню ключових положень політичної соціології та соціальної психології мас, зокрема в аспектах дослідження лідерства, політичної лояльності, наслідування та колективної поведінки. У світлі сучасних суспільно-політичних процесів в Україні, зумовлених повномасштабною війною, теоретична спадщина В. Беджгота набуває особливої актуальності для аналізу процесів консолідації політичної нації, мобілізації громадян та посилення ролі традицій, символів і нормативних практик солідарності в умовах екзистенційної загрози.

Ключові слова: В. Беджгот, політична соціологія, історія психології, еволюційна теорія політики, суспільство, звичай, традиції, політичне лідерство, Україна, війна.

Yevdokimova O., Shelkoshveyev I. SOCIOLOGICAL AND ETHICAL-EVOLUTIONARY CONCEPTS OF WALTER BAGEHOT AND THEIR PLACE IN THE HISTORY OF PSYCHOLOGICAL THOUGHT

The article offers a theoretical and historical analysis of the formation of political sociology and social psychology in the works of the nineteenth-century English thinker W. Bagehot. The study reconstructs his interdisciplinary conception of political society as a complex "super-organism" in which individuals, social groups and political institutions interact according to not only rational-legal principles but also evolutionarily shaped psychological and cultural patterns. It is shown that Bagehot was among the first to propose a holistic understanding of political order as the outcome of biological instincts, customary practices, moral beliefs and symbolic forms of authority.

Special attention is paid to W. Bagehot's evolutionary theory of political institutions, according to which the state and political power are formed and maintained not merely through formal legal mechanisms but primarily through traditions, collective representations, rituals and emotional dispositions that secure social cohesion and political legitimacy. In this context, his famous distinction between the "dignified" and the "efficient" parts of government is interpreted as an early sociological analysis of symbolic power and political legitimation.

The article demonstrates that Bagehot's ideas anticipated key concepts of political sociology and early social psychology, particularly in relation to leadership, political loyalty, imitation and collective behaviour. In the context of contemporary socio-political processes in Ukraine caused by the full-scale war, Bagehot's theoretical legacy acquires renewed relevance for analysing the consolidation of the political nation, the integration of individuals into a collective political community, and the growing importance of traditions, normative practices and symbolic forms of solidarity under conditions of existential threat.

Key words: W. Bagehot, political sociology, psychology, evolutionary theory of politics, society, custom, tradition, political leadership, Ukraine, war.

Вступ. Актуальність звернення до класичної соціологічної та соціально-психологічної спадщини Волтера Беджгота зумовлена сучасними трансформаційними процесами, що відбуваються в українському суспільстві в умовах повномасштабної війни. Воєнні виклики актуалізували проблеми функціонування політичних інститутів, соціальної інтеграції, легітимації влади та колективної поведінки, які перебувають у центрі уваги політичної соціології та соціальної психології.

В умовах збройної агресії особливої ваги набуває питання стійкості політичного суспільства як цілісного соціального утворення, здатного до самоорганізації, відтворення норм і збереження соціальної солідарності. Концепція політичного суспільства як «надорганізму», розроблена Волтером Беджготом, дає змогу теоретично осмислити механізми інтеграції індивідів у колективну політичну спільноту, роль звичаїв, традицій і нормативних практик у підтриманні суспільної єдності за умов екзистенційної загрози.

Сучасний український досвід демонструє, що в кризових і воєнних ситуаціях особливо чітко проявляється значення соціально-психологічних чинників політики – довіри, відповідальності, колективної ідентичності, готовності до спільних дій. У цьому контексті ідеї Волтера Беджгота щодо еволюційного характеру політичних інститутів, їхньої адаптивності та залежності від історично сформованих соціокультурних архетипів набувають нового аналітичного потенціалу для пояснення процесів мобілізації та інституційної стійкості.

Огляд основних віх творчості Волтера Беджгота дає змогу глибше уявити масштаб особистості цього відомого представника соціально-політичної думки XIX ст. і привернути увагу дослідників до його наукової спадщини.

Матеріали та методи. Матеріалами дослідження є праці Волтера Беджгота, зокрема “Physics and Politics” та “The English Constitution” [14; 15], а також наукові роботи з політичної соціології і соціальної психології, присвячені проблемам еволюції політичних інститутів, колективної поведінки та соціальної інтеграції. Методологічну основу становлять історико-теоретичний і міждисциплінарний підходи. У дослідженні застосовано історико-порівняльний та структурно-функціональний методи, що дозволяють проаналізувати етико-еволюційні та соціологічні концепти Волтера Беджгота й визначити їх місце в історії психологічної думки.

Наукову спадщину Волтера Беджгота досліджували як класики соціологічної думки, так і сучасні історики соціології та політичної теорії. Його ідеї аналізували Герберт Спенсер [1], який у своїй праці відзначав соціологічний характер політичних міркувань Волтера Беджгота та його застосування еволюційного підходу до політики. Раймон Арон [2] визнавав Волтера Беджгота попередником сучасної політичної соціології, наголошуючи на його здатності поєднувати інституційний та соціально-психологічний аналіз політики. Роберт Нісбет [3] розглядав Волтера Беджгота як перехідну фігуру між класичним лібералізмом і соціологічним мисленням, акцентуючи на органіцистських та еволюційних підходах. Льюїс Козер [4] підкреслював його внесок у ранню форму соціологізації політичного аналізу та популяризацію соціологічного мислення серед громадськості.

У межах політичної теорії та конституціоналізму Волтера Беджгота аналізували Айвор Дженнінгс [5], який досліджував «Англійську конституцію», відзначаючи його роль у системному описі парламентської демократії.

Квентін Скіннер [6] розглядав Волтера Беджгота як представника вікторіанської ліберальної традиції та інтелектуального контексту, у якому формувалися його політичні ідеї.

Сучасні дослідники, зокрема Норман Сент-Джон Стівес [7] та Дональд Вінч [8], аналізували Волтера Беджгота у контексті розвитку політичної економії, стабільності інститутів та еволюційного підходу до суспільних структур.

На думку Г. Спенсера, протягом десятиліть Волтер Беджгот виступав як публіцист, який, оцінюючи актуальні явища політичного життя, намагався апелювати до арсеналу соціологічних знань.

Результати. Діапазон соціологічних інтересів Волтера Беджгота є надзвичайно широким. З погляду британських енциклопедистів [9, р. 99–101], у його творчості тісно поєднувалися ідеї соціологічного еволюціонізму, натуралізму, органіцизму та психологізму, що мали найвищий авторитет у суспільних науках кінця XIX – початку XX ст. Теоретично цей комплекс ідей тяжів до настанов еволюційної соціології та використовувався для обґрунтування принципів ліберальної демократії, заснованої на соціально-політичних механізмах природної рівноваги.

Волтер Беджгот зробив значний внесок в інтеграцію цих настанов і принципів, зокрема у синтез поглядів Г. Спенсера, Ч. Дарвіна та О. Конта. Його концептуальні побудови стали підґрунтям для формування так званої «еволюційної етики» – ліберального напрямку, що ставив за мету довести: лише суспільства, які допускають певний ступінь інтелектуальної свободи, відкривають шлях соціальним варіаціям – матеріалу, з якого вибудовується соціальна еволюція. Остання можлива лише за умови розширення сфери вільного індивідуального вибору, що не підлягає втручанню держави.

До основних соціальних варіацій він відносив наукові відкриття, інноваційні технології, нові політичні інститути, мірою еволюційної цінності яких вважалася їхня соціальна корисність. Ці теоретичні

побудови мали на меті довести, що природний добір за критерієм соціальної корисності демократичних інститутів і відповідної політичної практики є гарантією еволюційного прогресу та що ліберальний погляд на суспільство має наукове обґрунтування.

Еволюційна етика Волтера Беджгота – це системний опис, заснований на методах і засобах природничих наук, спостережуваних фактів безперервного процесу соціальної інтеграції та дезінтеграції, який зрештою приводить до рівноваги у суспільному розвитку. Фундаментальною рисою цього методологічного підходу є ідея еволюції як єдиного соціального процесу, що забезпечує правильне, зв'язне і задовільне розуміння всеохоплюючого розвитку людини у суспільстві.

Підкреслюючи універсальний, поступальний і всеосяжний характер соціальної еволюції, Волтер Беджгот відкидав будь-які спроби революційної реорганізації суспільства, убачаючи в такій деструктивній діяльності руйнування природної визначеності та протиприродне порушення закону, згідно з яким еволюція відбувається шляхами найменшого опору в напрямі вдосконалення людини і суспільства [10].

Соціальний дарвінізм (представником якого був В. Беджгот, А. Смолл та інші) спробував поєднати обидві концепції – органічну та соціальну та відобразити складність і суперечність існування людини та її діяльності. Соціал-дарвіністи розкривають суспільне становище людей з огляду на людські біологічні якості. Як результат природного відбору серед біологічно нерівноцінних людей вони розглядали і невдачі людей у соціальних взаємодіях. Натуралізуючи всі соціальні явища, дослідники виокремлювали сутність поведінки людини винятково як біологічне явище [11, с. 21].

Політична прагматичність його методологічного підходу полягає в поєднанні теорії соціального пізнання з практичними завданнями здійснення суспільних реформ на основі сукупності цінностей ідейно-політичних учень лібералізму.

Концепцію соціальної еволюції Волтера Беджгота часто визначають як емпіричну, порівняльну та історичну соціологію.

Розробляючи теорію суспільства та його інститутів, учений прагнув синтезувати широкий емпіричний матеріал з етнографії, релігієзнавства, психології, антропології та економічних досліджень, визначаючи соціологію як універсальну науку про людину, спрямовану на пізнання соціального життя в його цілісності та розвитку. Для наочності та можливості вимірювання процесу соціального розвитку Волтер Беджгот увів до наукового обігу соціології низку конкретних емпіричних критеріїв [12, с. 27–28].

Важливим виміром соціального розвитку він уважав перехід від суспільства, у якому особистість повністю підпорядкована соціальному цілому, до такого стану, коли соціум слугує індивідам, що його складають. У зв'язку з цим значна частина його праць була спрямована на дослідження відповідних політичних практик на окремих етапах розвитку суспільства.

Водночас найбільшу відомість Волтеру Беджготу принесли праці, присвячені різним аспектам соціологічного аналізу політики та держави. На думку сучасників [13, р. 221], найяскравіше аналітичні здібності Волтера Беджгота як соціолога політичної сфери проявилися у його листах про французький державний переворот 1851–1852 років, опублікованих у журналі *The Economist* і включених у сучасне видання *The Collected Works of Walter Bagehot* (Vol. IV, Routledge, 1995), де він досліджував взаємозв'язок політичних та економічних інститутів у соціокультурному контексті, а також механізми легітимації влади та консолідації політичної спільноти.

Як форму аналізу автор вибрав есе, присвячені видатним політикам і державним діячам. Він виходив з індивідуальності політичного лідера, вибудовуючи дослідницьку концепцію не навколо проблем, а навколо імен. Провідна ідея Волтера Беджгота полягала в тому, що політичне лідерство зумовлене здатністю політика встановлювати відповідальні та двосторонні взаємини з електоратом з урахуванням змін у соціальній стратифікації груп, які становлять мінливу основу політичних інтересів. Тому основні теми соціологічної рефлексії політичного життя постають в індивідуальній інтерпретації, що робить творчість Волтера Беджгота унікальною та персоніфікованою.

До класичних праць зарубіжної хрестоматійної літератури з політичної соціології належать монографії Волтера Беджгота «Англійська конституція» (1865–1867) та «Фізика і політика» (1872). У першій із них він представив результати соціологічного аналізу політичної системи Великої Британії [14; 15].

Автор досліджує проблеми прийнятого на той час поділу владних суб'єктів на владу монарха, палати лордів і палати громад та пропонує для їх подолання запровадити нові елементи системи правління – «почесний» (парламентська монархія та її символічне оточення) і «активний» (реально функціонуючий кабінет міністрів). Кабінет міністрів при цьому набуває досить гнучкої, республіканської форми правління, що радше втілює ідею злиття, ніж поділу влад.

У цьому сенсі монографія Волтера Беджгота, опублікована після завершення Громадянської війни у США, містила інноваційні елементи порівняльного аналізу президентської та парламентської

республік. Автор надає перевагу парламентаризму, водночас критикуючи американську політичну систему як надто жорстку, таку, що породжує постійні відцентрові сили та глухі кути, зумовлені поділом трьох гілок влади й боротьбою повноважень між штатами та федеральним урядом. Основною перевагою цієї системи він вважав наявність глави виконавчої влади, який інтегрує ключові принципи політичного устрою.

На підставі проведеного аналізу Волтер Беджгот характеризує Англію як унікальний випадок «політичного театру», що впливає на суспільну свідомість не лише через «наданий згори» статус монархії, а й через «демократично заданий» рольовий набір парламентських інститутів. У цьому контексті політика постає як своєрідна нечесна гра, якою займаються люди з надмірними амбіціями та невгамовною жагою слави, що прагнуть не стільки принести користь іншим, скільки підвестися над ними, тобто здобути владу над собою подібними.

Досліджуючи владу, форми та методи її функціонування й розподілу в державно організованому суспільстві, Волтер Беджгот одним із перших увів у політичний аналіз такі соціологічні поняття, як актор, роль, статус і позиція, суттєво вплинувши на розвиток структурного функціоналізму в політичній соціології.

Волтер Беджгот опублікував знакову працю «Фізика і політика» з підзаголовком «Роздуми про застосування принципів “природного добору” та “успадкування” до політичного суспільства», де здійснено спробу подати схематичний нарис природної історії політичного суспільства та описати процеси, завдяки яким у ході розпаду більш ранніх, простіших і жорсткіших (а подекуди й репресивних) форм соціальної асоціації сформувалися пізніші, складніші й ліберальніші її різновиди.

Суспільство, або принаймні політичне суспільство, у розумінні Волтера Беджгота постає як своєрідний надорганізм, що має соціальну структуру, яка підтримується безперервним соціальним процесом. Ця структура закріплюється у звичаї та водночас ним «цементується». Людина, за Волтером Беджготом, є істою, що формує звичаї. Сам процес, про який ідеться, відповідає тому, що в інших контекстах позначається як історичний процес, без додаткових уточнень його змісту. Його функція полягає у постійному переплетенні й відновленні мережі звичаїв і традицій.

У межах цієї мережі індивіди, яким судилося жити разом і які з плином часу починають діяти спільно як політична одиниця, виявляються невідворотно поєднаними в єдине соціальне ціле.

Також був представлений концептуальний соціологічний аналіз розвитку політики в контексті еволюції людського суспільства. Автор виокремлює три етапи цього процесу:

- «підготовчий вік», пов'язаний із зародженням різноманітних форм політичного життя в історично сформованих, закріплених суспільною практикою, соціокультурних архетипах;
- «вік боротьби», зумовлений політичним протистоянням, конфліктами та боротьбою провідних держав за світове панування;
- «вік дискусій», що супроводжується пошуком консенсусу та трансформацією політики у відповідні ідеологічні моделі, які стали ядром різних соціально-політичних систем [14].

Розглядаючи ці етапи, автор прагне зрозуміти логіку багатовікових соціально-політичних процесів, що зумовлює неминучість майбутніх змін, і осмислити проблеми сучасного світового порядку в їх основних складниках і закономірностях.

На думку Волтера Беджгота, цілеспрямовано розвиваючись, людське суспільство послідовно проходило різні стадії вдосконалення свого політичного устрою, характер якого визначається культурно-історичними чинниками.

Методологія його політичних прогнозів ґрунтується на положенні, згідно з яким головними суб'єктами розвитку політики в усі історичні епохи є етноси – нації та народи, а також їхні широкі сукупності, взаємодія яких визначає політичну карту світу в кожний конкретний історичний період. Як наслідок, Волтер Беджгот здійснює періодизацію розвитку політики в державно організованому суспільстві в кореляції з аналізом реальної політичної свідомості, інтересів і поведінки соціальних груп, етнічних спільнот та їхніх організацій.

Центральні концепції та поняття загальної соціології – інституціалізація, соціальна диференціація, соціальна еволюція та соціальний розвиток – політизуються й трансформуються в інструменти аналізу політики. У політичній сфері виокремлюються проблеми, які згодом досліджуються політичною соціологією та психологією як галуззю соціологічного, психологічного знання, зокрема типи політичного лідерства, моделі політичної поведінки та прийняття рішень, механізми забезпечення політичного впливу.

Оптимальні умови прогресу, згідно з Волтером Беджготом, виникають у тих суспільствах, в яких наявне правильне співвідношення обох тенденцій: тенденції до мінливості, що відкриває шлях нововведень, і тенденції до наслідування, що забезпечує соціальну згуртованість [15, с. 105].

Висновки. Проведений аналіз теоретичної спадщини Волтера Беджгота дозволяє зробити висновок, що його ідеї посідають важливе місце у становленні політичної соціології та формуванні

соціально-психологічного підходу до аналізу політики. Розглядаючи політичне суспільство як складний еволюційний процес, мислитель заклав підвалини наукового осмислення політики не лише як системи інститутів, а й як особливої форми соціальної взаємодії, заснованої на звичаях, традиціях і колективних уявленнях.

У межах еволюційної концепції Волтера Беджгота політичні інститути постають як результат тривалого історичного відбору, у ході якого більш прості, жорсткі та примусові форми соціальної організації поступово трансформуються у складніші та ліберальніші політичні структури. Такий підхід дозволяє інтерпретувати політичний розвиток як закономірний процес соціальної диференціації та інтеграції, у якому поєднуються структурні та соціально-психологічні чинники.

Важливим результатом дослідження є висновок про те, що еволюційна етика Волтера Беджгота ґрунтується на ідеї поступового вдосконалення політичного порядку та запереченні революційних форм соціальної трансформації. Спрямованість його концепції відображає прагнення поєднати наукове пояснення соціальних процесів із практичними завданнями політичних реформ, що відповідає загальній логіці ліберальної традиції XIX століття.

Загалом спадщина Волтера Беджгота демонструє високий рівень теоретичної рефлексії над політичними процесами та створює методологічні передумови для виокремлення політики як самостійного об'єкта соціологічного аналізу. Його ідеї зберігають наукову значущість для історії соціології та психології, оскільки дозволяють осмислювати політичну реальність у взаємозв'язку інституційних структур, соціальних норм і психологічних механізмів колективної поведінки.

Перспективи подальших досліджень пов'язані з поглибленим порівняльним аналізом соціологічних і етико-еволюційних ідей Волтера Беджгота з концепціями класиків соціальної та соціально-психологічної думки кінця XIX – початку XX століття. Окремого вивчення потребує застосування його теоретичних положень до аналізу сучасних процесів політичної консолідації, масової поведінки та формування колективної ідентичності в умовах кризових і воєнних трансформацій.

Література:

1. The Editors of Encyclopaedia Britannica. Chicago : Encyclopaedia Britannica Inc., 2010. P. 125–130.
2. Aron R. Main Currents in Sociological Thought: Montesquieu, Comte, Marx, Tocqueville, and the Sociologists and the Revolution of 1848. Garden City, NY : Anchor Books, 1968. 354 p.
3. Nisbet R. The Sociological Tradition. New York : Basic Books, 1966. 450 p.
4. Coser L.A. Masters of Sociological Thought: Ideas in Historical and Social Context. New York : Harcourt, 1977. 550 p.
5. Jennings I. The Law and the Constitution. Cambridge : Cambridge University Press, 1966. 312 p.
6. Skinner Q. The Foundations of Modern Political Thought. Cambridge : Cambridge University Press, 1978. 2 vols. (xxiv, 306 p.; vi, 406 p.).
7. Stevens N.S. Victorian Political Thought and the Evolution of Society. London : Routledge, 1992. 280 p.
8. Winch D. The Emergence of Social Science in Britain, 1830–1915. Cambridge : Cambridge University Press, 1996. 360 p.
9. The New Encyclopaedia Britannica. 15th ed. Chicago : Encyclopaedia Britannica Inc., 2010. 32 vols. 32640 p.
10. Захарченко М.В., Погорілий О.І. Історія соціології (від античності до початку XX ст.). Київ : Либідь, 1993. 336 с.
11. Гарасимів Т.З. Природні та соціальні детермінанти формування девіантної поведінки людини: філософсько-правовий вимір : монографія. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2012. 420 с.
12. Енциклопедія політичної думки / пер. з англ. Київ : Дух і Літера, 2000. 472 с.
13. Buckle H.T. The History of Civilization in England. London, 1900. / Bagehot W. Physics and Politics ; introd. by S. Collini. Cambridge : Cambridge University Press, 2001. 210 p.
14. Bagehot W. The English Constitution / ed. by M. Francis. Cambridge : Cambridge University Press, 2001. 318 p.
15. Рахманов О.А., Бульбенюк С.С., Манелюк Ю.М. Історія соціології : навчальний посібник : у 2 кн. Київ : КНЕУ, 2017. 279 с.

References:

1. The Editors of Encyclopaedia Britannica. (2010). *The New Encyclopaedia Britannica* (15th ed., pp. 125–130). Encyclopaedia Britannica Inc.
2. Aron, R. (1968). *Main currents in sociological thought: Montesquieu, Comte, Marx, Tocqueville, and the sociologists and the revolution of 1848*. Anchor Books.
3. Nisbet, R. (1966). *The sociological tradition*. Basic Books.
4. Coser, L.A. (1977). *Masters of sociological thought: Ideas in historical and social context*. Harcourt.
5. Jennings, I. (1966). *The law and the constitution*. Cambridge University Press.
6. Skinner, Q. (1978). *The foundations of modern political thought* (Vols. 1–2). Cambridge University Press.
7. Stevens, N.S. (1992). *Victorian political thought and the evolution of society*. Routledge.
8. Winch, D. (1996). *The emergence of social science in Britain, 1830–1915*. Cambridge University Press.
9. The New Encyclopaedia Britannica (15th ed., Vols. 1–32). (2010). Encyclopaedia Britannica Inc.
10. Zakharchenko, M.V., & Pohorilyi, O.I. (1993). *Istoriia sotsiologii (vid antychnosti do pochatku XX st.)* [History of sociology (from antiquity to the beginning of the 20th century)]. Lybid [in Ukrainian].

11. Harasymiv, T.Z. (2012). Pryrodni ta sotsialni determinanty formuvannia deviantnoi povedinky liudyny: filosofsko-pravovyi vymir [Natural and social determinants of the formation of deviant human behavior: Philosophical and legal dimension] (Monograph). Lviv State University of Internal Affairs [in Ukrainian].
12. Miller, D. (Ed.). (2000). Entsyklopediia politychnoi dumky [The Blackwell encyclopaedia of political thought] (Trans. from English). Dukh i Litera. [in Ukrainian].
13. Buckle, H.T. (1900). The history of civilization in England. (Original work published 1857). / Bagehot, W. (2001). *Physics and politics* (S. Collini, Ed.). Cambridge University Press.
14. Bagehot, W. (2001). The English constitution (M. Francis, Ed.). Cambridge University Press.
15. Rakhmanov, O.A., Bulbeniuk, S.S., & Maneliuk, Yu.M. (2017). *Istoriia sotsiologii (u 2-kh kn.)* [History of sociology (in 2 books)]. KNEU [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 10.12.2025
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 29.12.2025
Дата публікації (оприлюднення) статті: 12.03.2026